

Barn i sorg

- På hvilke måter kan tegning brukes som en estetisk veiledningsprosess i sorgprosessen hos barn, og hva sier rammeplanen om sorg og krisehåndtering?

Julie Møller Wormdal

[kandidatnummer: 3020]

Bacheloroppgave

[BHBAC3910]

Trondheim, mai 2020

Bacheloroppgaven er et selvstendig studentarbeid gjennomført ved Dronning Mauds Minne Høgskole for Barnehagelærerutdanning og er godkjent som en del av barnehagelærerutdanningen. Under utarbeidelse av oppgaven har studenten fått veiledning ved DMMH.

Forord

Utdrag fra praksisrapport til Wormdal, Julie, 2019.

Den 28.11 gikk jeg og praksislærer inn på et lukket rom der hun skulle fortelle meg at en av barnas foreldre hadde dødd. Etter at jeg fikk høre dette fra praksislærer synes jeg personalet var meget profesjonelle, der de ikke uttrykte følelsene sine overfor barna, og heller ikke snakket om det ovenfor barna. I barnehagen og i skolen finner vi våre aller yngste medmennesker (Wormdal, 2019).

«Når noe alvorlig skjer i barnas omkrets, må det pedagogiske personalet trå til for å hjelpe barna i ulike situasjoner» (Raundalen & Schultz, 2006, s. 68).

Tusen takk til Morten, Kristine, Marianne og Åshild som har støttet meg under skriveprosessen av bacheloren.

Sammendrag

Sorg er noe vi alle opplever i løpet av livet. For barn kan sorgprosessen være vanskelig og forvirrende. Vi som barnehagelærere har et viktig samfunnsmandat som er forankret i rammeplanen, barnehageloven og FNs barnekonvensjon. I kunstfagene finnes det mange verktøy i møte med sorgen. Kunstfagene kan være et fristed utenfor sorgen. Barnet kan få utløp for blant annet det enkelte barns sorg. Barnet kan bruke kunstfagene som et kommunikasjonsverktøy. I en krisesituasjon er det essensielt at barnehagen har en beredskapsplan

I barnehagen er det styrer eller enhetsleder som har ansvar i krisesituasjoner som skjer rundt barna i barnehagen. På den andre siden er det barnehagelærerne som er nærmest barnet.

I løpet av denne våren kan det være at mange barn har opplevd en type sorg. Det kan være en sorg for å ikke få være sammen med besteforeldre og annen familie som de er glade i. I denne tiden vi nå har gått igjennom så vil jeg oppsummere med at denne kompetansen ved å hjelpe barn i sorg og krise er aktuell både for nåtiden og for framtiden.

Innholdsfortegnelse

1.0 Innledning	4
1.1 Bakgrunn for valg av tema	4
1.2 Problemstilling.....	5
1.3 Oppgavens oppbygning	5
2.0 Teori.....	6
2.1 Hva er sorg?.....	6
2.1.2 Sorg hos små barn	7
2.2 Kunstneriske prosesser og estetiske læreprosesser.....	7
2.3 Krisepedagogisk modell og kriseplan.....	8
2.4 Liminalitet	9
2.4 Veiledning og ikke læring	9
2.4.1 Estetisk veiledning.....	10

2.5 Sosial semiologi – semantikk	10
2.6 Ansvar.....	11
2.6.1 Tverrfaglig samarbeid	11
2.7 Barnehagen som en helsefremmende arena.....	12
2.7.1 Tilknytningsperson.....	13
2.8 Emilie Reggio pedagogikken.....	14
2.8.1 Kroppslighet	14
2.9 Alle teller mer.....	15
2.10 Barns ordforråd.....	15
3.0 Metode	15
3.1 Valg av metode.....	16
3.2 Datamateriale.....	16
3.3 Beskrivelse av gjennomføring.....	17
3.4 Metodekritikk	17
3.5 Etske retningslinjer.....	18
3.6 Beskriv egen rolle.....	19
4.0 Funn og Drøfting	19
4.1 Omsorg	22
4.3 Ansvar.....	24
4.4 Kommunikasjon.....	25
5.0 Avslutning.....	26
6.0 Litteraturliste.....	28
7.0 Litteraturliste for illustrasjoner	30
8.0 Vedlegg, Grafer, rapport.....	30

1.0 Innledning

Dem må pakke sammen og reise et sted ... Pappaen er på jobb, så må dem ta med seg bamsen ... Marius vil være hos pappaen sin for pappaen har ikke krangla med han ... Men så må de bare flytte ... (Holmsen, 2004, s. 33).

(illustrasjonsbilde til høyre. Midthun, 2010)

Dette er et utdrag fra et samtalebilde med en gutt som skulle flytte på grunn av foreldrenes skilsmisse. Ifølge Holmsen (2004, s. 33) kommer barnet med refleksjoner som følge av at man benytter samtalebilder for å illustrere. Barnets muligheter styrkes for læring og mestring siden barnet opplever å bli ivaretatt følelsesmessig.

1.1 Bakgrunn for valg av tema

Bakgrunnen for mitt valg av tema og problemstilling, er at jeg i en alder av 14 år opplevde terroren på Utøya 22. juli 2011. Dette har påvirket meg og min hverdag i stor grad. I min siste praksisperiode erfarte jeg også at et av barnehagebarnas foreldre døde. Dette gjorde et kraftig inntrykk på meg, da jeg følte meg veldig usikker i situasjonen. Jeg har tenkt mye på denne situasjonen og denne tankeprosessen har vekt spesiell interesse. Hva bør man som barnehagelærer ha av kompetanse for å hjelpe barn i sorg og hvordan kan man støtte barn ved hjelp av de estetiske fagene? Hvordan kan man da bruke musikk, kunst og håndverk og drama i møte med sorg? Sorg for et barn kan være så mangt. Det kan oppstå i forbindelse med dødsfall, start i en ny barnehage, eller når foreldre skiller seg. Grunnene for sorg er mange, og når den oppstår, må de ansatte være forberedt med en beredskapsplan. Raundalen & Schultz (2006, s. 68) sier at å ha en kriseplan som er tilpasset de lokale forholdene og er kjent blant personalet, har betydning for den enkelte ansattes evne til krisehåndtering. Samtidig er det viktig at planen på den ene siden er kortfattet og enkel å forstå, samt at den også dekker såpass bredt at man vet hva man skal gjøre hvis/når krisen inntreffer (Raundalen & Schultz, 2006, s. 68).

I tiden etter 2011 merket jeg at sorgen og det som skjedde den mørke julidagen ikke skulle snakkes om. Jeg kan for eksempel ikke huske at det ble snakket høyt om hendelsen i klasserommet mitt. Dette var for min del litt vondt, siden jeg var åpen for å få snakket ut om

hendelsen og få fortalt om min opplevelse. Mangel på kunnskap og erfaringer tror jeg kan være en grunn til hvorfor det ikke ble snakket om 22. juli i mitt klasserom.

I rammeplanen fra 2017 blir ikke sorg nevnt. I stedet står det heller mer generelt under fagområdet livsmestring og helse og latent under de fleste andre fagområdene.. I rammeplanen står ordet sorg i rammeplanen fra 1997. Det finnes dog ikke nok litteratur rundt hvordan man hjelper barn i sorg og derfor vil jeg både for meg selv og andre pedagoger lære mer om dette feltet for å bli en tryggere voksenperson i en situasjon som kan være vanskelig for alle. Begrepene sorg og traumatisk sorg er to forskjellige ting og skal ikke forveksles. Hvis et barn har traumatisk sorg må andre instanser enn barnehagen. Barnehagen har ikke spesialkompetanse til å bearbeide sorgen på terapeutisk måte da den først og fremst ligger hos fagpersoner som psykologer og lignende.

1.2 Problemstilling

På bakgrunn av min tematikk har jeg valgt meg ut følgende problemstilling som kommer her:

På hvilke måter kan tegning brukes som en estetisk veiledningsprosess i sorgprosessen hos barn, og hva sier rammeplanen om sorg og krisehåndtering?

1.3 Oppgavens oppbygning

I begynnelsen av denne bacheloroppgaven skal jeg redegjøre for begrepene sorg, kriseplan og estetisk veiledning. Deretter vil jeg gjøre rede for kunstneriske prosesser, i møte med tegning, videre skal jeg eksemplifisere den krisepedagogiske modellen i lys av vårens Corona pandemi og hvordan barna har blitt ivaretatt. Etter eksemplifisering vil jeg gjøre rede for at jeg har valgt ordet veiledning i sorgen istedenfor læring som et viktig moment i drøftingen. etterfølgende vil jeg redegjøre for ansvar, og hva som pedagogisk leder har ansvar, og hva en styrer har ansvar for under en ubehagelig situasjon. Til slutt i teoridelen vil jeg legge vekt på tverrfaglig samarbeid, barnehagen som helsefremmende arena og hvordan barn opplever verden med kroppen. Etter redegjørelsen av teoridelen, vil jeg presentere valgt metode, samt drøfte muligheter og begrensninger ved denne. Deretter vil jeg presentere mine funn og drøfte disse i lys av teori og egne erfaringer, før jeg avslutningsvis sammenfatter oppgavens hovedinnhold.

2.0 Teori

I denne delen av oppgaven vil jeg redegjøre for begreper som jeg finner relevant til min problemstilling; På hvilke måter kan tegning brukes som en estetisk veiledningsprosess i sorgprosessen hos barn og hva sier rammeplanen om sorg og krisehåndtering?

Deretter vil jeg bruke den påfølgende teorien til videre drøfting av problemstillingen. Jeg har valgt å dele det inn i 10 overskrifter. Dette for å belyse flere sider og vinklinger av min problemstilling.

2.1 Hva er sorg?

I 1917 var Sigmund Freud den første teoretikeren som skrev om sorg. At han var den første, og at det skjedde på dette tidspunktet, kan det være flere grunner til. For det første ble bidraget om sorg publisert da den første verdenskrigen allerede hadde pågått i tre år (1914-1918), og mange soldater hadde måttet bøte med livet i skyttergraver. Etter krigens slutt herjet også spanskesyken i store deler av verden (1918-1920), og i likhet med krigen tok også denne tok mange liv (Edvardson, 1978, s. 20). Med andre ord var temaet sorg svært dagsaktuelt i samtida, da de fleste mennesker hadde kjent på følelsen. Freuds arbeid het *Mourning and melancholia* og omhandlet datidens syn på hva sorg var. Han definerte sorg som en «reaksjon på tapet av en elsket person eller tapet av et abstrakt som har tatt en slik persons plass, som for eksempel fedrelandet, friheten, et ideal» (Edvardson, 1978, s. 20).

Sorg er et begrep som kan være komplisert å definere fordi det avhenger veldig av hvordan hver enkelt definerer begrepet. For mange kan sorg relateres til et tap og reaksjonen av dette tapet. Dødsfall er den tradisjonelle måten å definere dette tapet på. Dette er også «sorgtypen» Freud er kjent for. På den andre siden kan man også oppleve sorg på bakgrunn av tap av vennskap, kjærlighet, flytting, ny barnehage eller det å begynne på skolen. Sorg kan også være relatert til omsorgssvikt eller at foreldre skilles (Edvardson, 1978, s. 20). Sorg kan være en langvarig prosess, men den må bearbeides. For et barn som har lite erfaringer med død, må det legges til rette for forståelsen og anerkjennelsen av følelsene til barnet. For at den skal bearbeides må det enkelte individet vite hva død er.

2.1.2 Sorg hos små barn

Små barn har ikke de samme erfaringene og har ikke i like stor grad mulighet til å si hva de føler med sine egne ord. I fagmiljøet er det liten tvil om at barn også sørger, men som alle andre mennesker, er håndteringen og reaksjoner på sorg meget individuelt fra barn til barn. Forutsetningene for å håndtere sorg hos den enkelte, baserer seg på de erfaringene man allerede innehar fra før, og om man har egenskapene til å innse hva det er for å komme seg framover (Holmsen, 2004, s. 12). Det å være åpen og ha evnen til å lytte, samtidig som man kan sette seg inn i andres opplevelsesverden, er tegn på en anerkjennende relasjon. noen nøkkelbegrep som vi finner i anerkjennende kommunikasjon er, lytting, forståelse, aksept, toleranse og bekreftelse (Holmsen, 2004, s. 34). Dette vil danne grunnlaget for den videre kommunikasjon med små barn.

2.2 Kunstneriske prosesser og estetiske læreprosesser

På midten av 1700-tallet forklarte filosofen Alexander Baumgarten (1714-1762) *estetikk* som «den kunnskapen man erkjenner gjennom sansene» (Samuelson, 2003, s.30). Han mente at vi ved hjelp av våre sanser kan ha estetiske opplevelser. Denne tanken har blitt videreført, og betydningen av estetikk finner vi også i pedagogikken i dag. Dramapedagogen Malcolm Ross er kjent som grunnleggeren av *den kunstneriske prosessen*. Den kunstneriske prosessen er en prosess med estetisk mediering omsetter sine inntrykk av verden til estetiske formuttrykk for å deretter kunne reflektere over og kommunisere om seg selv og verden (Frisch, et.al., 2018, s. 173). Med utgangspunkt i hans teori, har Frisch, Letnes og Moe utviklet en modell som illustrerer en kunstnerisk prosess (se bilde 1) (Frisch, Letnes & Moe, 2018, s. 173). Det å erkjenne og forstå gjennom sansene er sentralt i alle kunsthøgskolefag - både i kunst og håndverk, drama og musikk (Frisch, et.al., 2018, s. 173). Når en kobler det kognitive til det kroppslige, sanselige og følsomme kalles det en *estetisk læreprosess*.

(Bilde fra Frisch, et.al., 2018, s. 173)

En kunstnerisk prosess i møte med dødsfall kan være impulsen i modellen. Impulsen kan for eksempel være en person som har gått bort. Et eksempel kan være en mor som brukte rosa klær og mye parfyme. Dette har barnet opplevd med sine sanser, og videreutviklet til egne indre bilder og fantasier om sin mor. I møte med håndverket og det forming av det kunstneriske

uttrykket, kan vi fange denne impulsen i en indre motivert lek der det er barnet selv som er motivert til å lage det kunstneriske uttrykket.

2.3 Krisepedagogisk modell og kriseplan

Ifølge Raundalen & Shultz (2018, s. 41), består den krisepedagogiske modellen av fire faser; uttrykksfasen, fakta fasen, handlingsfasen og oppfølgingsfasen. Sammen gir de fire fasene en forståelse av behovene som oppstår, og denne forståelsen er både psykologisk og pedagogisk (Raundalen & Shultz, 2018, s. 41).

Den første fasen kalles *uttrykksfasen* og handler om hvordan pedagogen kan legge til rette for gode samtaler. Her legges det spesielt vekt på at barnet selv skal få lov til å snakke. Om barnet har problemer med å uttrykke seg muntlig, kan for eksempel tegning være en alternativ måte å uttrykke seg på.

Den andre fasen er *fakta fasen*. I denne fasen skal eventuelle rykter og ting som er usikkert, avkrefte eller elimineres (Raundalen & Shultz, 2018, s. 41). I dagens situasjon med pandemi, hjemme karantene, isolasjon osv. har vi vært vitne til et konkret eksempel som omhandler denne fasen. NRK har blant annet laget en informasjonsvideo med barn som målgruppe (Grüber, 2020, 02.00). I tillegg har barn fått anledning til å spørre statsministeren om ting de lurer på rundt pandemien. Ved å la barna være aktive og spørrende deltakere, har de fått tilgang på *fakta* (Raundalen & Shultz, 2018, s. 41). Den tredje fasen kalles *handlingsfasen*, og viser til hvilke handlinger som gjøres for at en situasjon oppstår, eller skal avsluttes (Raundalen & Shultz, 2018, s. 41). Eksempelvis oppstod dagens situasjon ved at noen spiste noe vilt som ikke var temmet på et marked der de solgte mat i Kina, og for å forhindre at viruset skal spre seg mer, må menneskene være flinke til å vaske hender, og snyte/hoste i armkroken sin for å unngå at dråpene går ut i rommet. Den siste fasen i Raundalen & Schultzs krisepedagogiske modell kalles *oppfølgingsfasen* (Raundalen & Shultz, 2018, s. 41). Denne innebærer at alle opplever en krise forskjellig, og at de derfor trenger å gå gjennom de nevnte fasene på ulike vis - og dermed bruke ulik tid på de ulike trinnene.

I kjølvannet av 22. juli så flere skoler og barnehager at en god og dekkende kriseplan manglet. De anså betydningen av et handlekraftig personell som er i stand til å takle ulike krisesituasjoner som nødvendig (Sjøvik, 2007, s. 215). Ifølge Raundalen & Shultz (2018, s. 195) er en kriseplan nyttig å ha, dog da det bidrar til forutsigbarhet og trygghet for personalet i barnehagen. Utdanningsdirektoratet utformet en veileder for beredskapsplanlegging i 2015. Det har blitt

utviklet en veileder, men det er ikke en standardmal, på den andre siden skal alle barnehager følge den (Utdanningsdirektoratet, 2015). I veilederen fra utdanningsdirektoratet med samarbeid med politiet, ser vi at det lages i forskjellige faser. Barnehagestyrer har hovedansvaret for å håndtere kriser og sorg både blant barna og kollegaene og motivere til videre innsats. I 22. juli - kommisjonen står det at alle kommuner skal ha en kriseplan (2012:14, s. 75).

2.4 Liminalitet

Liminalitet er vanligvis en unormal tilstand, og en ubehagelig opplevelse (Ødegaard & Demott, 2008, s. 35). Et eksempel på dette kan være barn som nettopp har fått vite at de skal flytte eller asylsøkere som opplever usikkerhet i påvente av behandling av asylsøknaden sin. Et tredje eksempel kan være asylsøkere i barnehagen som skjønner at foreldre er usikre i sin egen situasjon som blir smittet over til barna igjen.

2.4 Veiledning og ikke læring

I min problemstilling har jeg valgt å bruke estetisk veiledningsprosess, fordi det gir et bedre inntrykk av hva sorgarbeid kan inneholde. Hvordan hver enkelt opplever sin sorg er ulikt, og en trenger støtte og anerkjennelse på hver sin måte. Sorg er ikke alltid en læringsprosess. Som utdannet barnehagelærer har man kompetanse og kunnskap for veiledningssekvenser, samtidig kan det være at temaet kan være vanskelig å snakke om i personalgruppa både for barnehagelæreren og personalet ellers. Her er det viktig å vite hva man jobber for, nemlig barnet og barnegruppa.

Ifølge Carson og Birkeland (2017) er veiledning noe som både innebærer veiledning av enkeltpersoner, og grupper. Grunnen til at man har veiledning i barnehagen er fordi man er en lærende organisasjon, rammeverk som rammeplanen, barnehageloven og FNs barnekonvensjon som skal overføres til tiltak og holdninger i hverdagen (Carson & Birkeland, 2017, s. 16). Videre finnes det et punkt i rammeplanen fra 2017 som heter livsmestring og helse. Her kommer det frem at de ansatte må bygge fellesskap og lage handlingsplaner for barn som opplever skilsmisse, omsorgssvikt og seksuelle overgrep. Dette er temaer som kan være vanskelig for ansatte, og det er derfor ekstra viktig å snakke om hvordan man skal handle i slike situasjoner (Carson & Birkeland, 2017, s. 22).

2.4.1 Estetisk veiledning

Estetisk veiledning er et smalt fagfelt og det krever derfor en nærmere presentasjon. Det overordnede fokuset i denne veiledningen, er å belyse hva som skjer når man tar kunsten til hjelp, samt hva som kjennetegner et veiledningsforløp der estetiske uttrykk tas i bruk (Carson & Birkeland, 2017, s. 14). Veiledning kan betraktes som et sted å stoppe opp å reflektere sammen med andre. I estetisk veiledningsprosesser betyr prinsippet om learning by doing, (Skagen, 2019) tilstedeværelse og flyt i prosessen. Veiledningsmetoden er preget av ønsket om å nå inn til sanseapparatet hos dem som veiledes det legges vekt på imaginasjonen (Carson & Birkeland, 2017 s. 21).

Estetisk veiledning er en metode som tilstreber å lukke opp for den enkelte eller gruppens potensial i forhold til eksisterende eller gryende utfordringer gjennom bruk av sansebaserte uttrykksformer

Noen relevante begreper i estetisk veiledning omhandler blant annet estetisk respons som vil si ressurser og kreativitet som åpner seg opp av kunsten, respons kan gis kunstuttrykk fra terapeuten som uttrykk for hva en klient har berørt i ham/henne (Ødegaard & Demott, 2008 s. 64). Et annet relevant begrep er kreativ respons. Det handler om det umiddelbare uttrykket tatt vare på gjennom at veileder inspirerer gruppen til å gi form til den emosjonelle opplevelsen veiledningsteamet bærer i seg (Ødegaard & Demott, 2018, s. 65) Evnen til og behovet for å uttrykke seg gjennom bilder, er nedlagt i alle mennesker. Et annet fellestrekk er utviklingen blir beskrevet som naturlige stadier eller nivåer som barnet går igjennom (Haabesland & Vavik, 2010, s. 129).

2.5 Sosial semiologi – semantikk

Tegn og tegnbrukenes atferd og læren av dette kalles semiotikk (Wilson, 2019). Et eksempel kan være at fargen rødt i et trafikklys og ordet «stopp» ikke har noen sammenheng før de sees sammen med at fargen grønn betyr «kjør» og gul betyr «vent». Da får man forskjellige symboler for handlingene, som deretter kan sees i sammenheng med hverandre. Forskjellen mellom bokstavene og relasjonene deretter gir da altså språket mening (Wilson, 2019). Om vi går tilbake til eksemplet med barnet som hadde mistet en mor som alltid brukte rosa klær, vil fargen rosa i seg selv kunne assosieres med sorgen over henne. Ifølge Holmsen viser det seg at barn kommuniserer gjennom tegning på et dypere plan og en mer ærlig måte enn gjennom det verbale språket sitt (Holmsen, 2004, s. 167). Årsaken til bedre kommunikasjon gjennom

tegning hos barn forklarer Holmsen er grunnet mangel på uttrykk gjennom ord hos barn, derav lettere å uttrykke følelser ved å tegne enn med verbal kommunikasjon.

2.6 Ansvar

De ulike lederfunksjonene i barnehagen kan deles opp i fire deler. Den første lederfunksjonen heter administrativ ledelse og innebærer ledelse av lønnsoppgjør, driftsbudsjett og den overordnede ledelsen i barnehagen (Gotvassli, 2013, s. 65). Den administrative ledelsen har også ansvar for å være personen utad for barnehagen eller barnehageenhetene, for media, og for kommunen. Denne ledelsen har også ansvar for å ta avgjørelser i enkeltsaker, som for eksempel hvilke instanser som skal kobles til i en krise eller sorg. Som oftest er det enten styrer eller enhetsleder som har denne stillingen.

Den andre lederfunksjonen heter personalledelse. Hvis et barn har opplevd noe eller mistet en person i livet som gjør det vanskelig for dem, skal personalleder også informere og ta hånd om de ansatte slik at det gode arbeidsmiljøet fortsetter. Personalledelse blir ofte satt til styrer eller enhetsleder (Gotvassli, 2013, s. 65).

Den tredje ledelsesfunksjonen heter pedagogisk ledelse. Den pedagogiske lederen har ansvar for barna, foreldre og personalgruppen sin i barnehagen. Pedagogisk leder har ansvar for at det pedagogiske tilbudet opprettholdes og vedlikeholdes slik at man er en lærende organisasjon. Det er pedagogisk leder som er tettest med barna i forhold til de andre lederfunksjonene (Gotvassli, 2013, s. 66).

Den fjerde og siste ledelsesfunksjonen heter strategisk ledelse og går i korte trekk ut på å ha kontakt med instanser utenfor barnehagen, profilering og markedsføring, og rapportering til andre instanser eller eier (Gotvassli, 2013, s. 65).

2.6.1 Tverrfaglig samarbeid

Tverrfaglig samarbeid går ut på at forskjellige instanser med forskjellig erfaringer og utdanning samarbeider tverretattlig (Bratterud & Moen, 2013, s. 48). Når et barn trenger ekstra støtte, vil den tverrfaglige kompetansen være aktuell å benytte seg av. Det tverretattlige samarbeidet har som et felles mål å jobbe for at barn, unge og foreldre skal ha det bra (Bratterud & Moen, 2013, s. 48). Kompetansen til de forskjellige instansene overlapper hverandre, noe som gjør at man har et bredt spekter å lene seg på av fagkompetanse. I Barnehageloven §2 står det at barnehagen skal ha en «helsefremmende og en forebyggende funksjon til å utjevne sosiale forskjeller».

Siden fokus i oppgaven er sorg, anser jeg ordet *helsefremmende* som relevant å se nærmere på da disse ordene henger sammen. For å få fullkommen kompetanse innen helsefremmende arbeid, kan det være en fordel benytte seg av det tverretatlige samarbeidet. Barnehagelærerens spisskompetanse omhandler alt fra barns fysiske utvikling til fagområder som kunst, kultur og kreativitet, mens profesjoner som sykepleiere har mer kompetanse innen barnas helse. En annen instans som kan trekkes inn i arbeid med barnas helse, er Barne og ungdomspsykiatrisk klinikk (BUP). Hvis barnet for eksempel opplever sorg, kan BUP komme med instruksjoner og råd om hvordan barnehagen kan hjelpe barnet (Bratterud & Moen, 2013, s. 49). Det stilles videre krav til barnehagelærer om at h*n selv må vite og avgjøre når h*n klarer å håndtere en situasjon alene, når h*n klarer å håndtere den sammen med kolleger, og når h*n trenger å hente inn ekstern kompetanse.

2.7 Barnehagen som en helsefremmende arena

I rammeplanen legges det vekt på at barnehagen skal være en helsefremmende arena (Utdanningsdirektoratet, 2017). Når et barn trenger særskilt hjelp, kan man bruke resiliens. Dette begrepet stammer opprinnelig fra fysikken der et objekt skal komme til sitt opprinnelige traume eller krise (Sjøvik, 2014, s. 324). I barnehagen kan vi koble dette begrepet til barnet som har opplevd krise eller traumer over lengre tid. Deretter på hvordan barnet kan bli støttet over tid fra anerkjennende barn og voksne og hvordan ulike mestringsstrategier i sorg og krise kan gjøre denne prosessen enklere å gå igjennom. (Sjøvik, 2014, s. 325). Den overlevelsessevne, mestringssevnen og styrken som mennesker og spesielt barn har, har tiltrukket flere yrkesgrupper til å forske på (blant annet filosofer, pedagoger og teologer). De har gitt denne forståelsen av hva resiliens gir oss mennesker. Flere av forskerne slutter seg til at man må se barnet som et individ og at man både har svake og sterke sider individuelt. I de fleste studiene som omhandler denne tematikken, er det risikogrupper som skiller seg ut. De har en større risiko for at barnet opplever krise eller sorg. Et av eksemplene Sjøvik (2014, s. 325) kommer med er økonomisk stabilitet, arbeidsløshet, rusmidler og sosial stønad i familien. Samtidig viser det seg at 50% av barna som opplever dette i sin egen barndom, vil allikevel klare seg godt i ettertid. Men hva er det som gjør at barn klarer å mestre denne hverdagen? Sjøvik trekker fram tre kategorier som beskyttende faktorer i barndommen. Den første kategorien omhandler barnets nettverksfaktorer, altså mennesker rundt barnet. Andre kategori omhandler barnets egenskaper og ferdigheter. Et eksempel er å ha glede i å tegne. Den siste kategorien omhandler

mening, verdier og tro. Her legges det vekt på kulturell og eksistensiell støtte, som jeg vil komme tilbake til.

For å utdype dette vil jeg begynne med punkt 1. Nettverksfaktorer – sosial støtte. Det å ha et nettverk med personer som vil deg godt bidrar til mestring ved at de voksne og barn anerkjenner barnet. Barnet tilbringer ofte mer av sin våkne tid i barnehagen enn i hjemmet. Deretter har vi naboer og venner som ofte omgås med i fritiden og frivillige organisasjoner som kan komme med aktiviteter og kompensasjoner. Det andre punktet handler om barnets egenskaper og ferdigheter. Hvilke ressurser og ferdigheter har barnet som ressurs for å klare seg? I denne konteksten tenkes det på de medfødte evnene som for eksempel humor og kreativitet. Et annet interessant funn er at humor er noe positivt for å komme seg over en krise. Det å bruke humor for å ufarliggjøre situasjonen en befinner seg i. Det å le mens man har det som verst kan utløse spenninger som ligger i kroppen (Sjøvik, 2014, s. 328).

Til slutt har vi den tredje gruppa som omhandler mening, verdier og tro. Forskeren Antonovsky vektlegger det medisinske i dette (Sjøvik, 2014, s. 333). Han skriver videre en teori om mestring, og fant ut hva som bedrer folks helse. Sistnevnte skal jeg nå utbrodere. Generelle motstandsressurser handler om egenskaper hos en person, en gruppe eller en situasjon som fremmer vellykket mestring av stressfaktorene i menneskers liv. Han kommer fram til en opplevelse av sammenheng eller mestring. Begrepet *generell motstandsressurs* bygger på tre komponenter. Den første kategorien hans går på forståelighet. Mennesket må kunne forstå situasjonen. Deretter at situasjonen er håndterbar, som vil si at mennesker føler de har nok ressurser til å håndtere situasjonen. Til slutt har vi kategorien meningsfull, at det er verdt å engasjere seg i møte med denne situasjonen for å endre eller mestre den (Sjøvik, 2014, s. 333).

2.7.1 Tilknytningsperson

Små barn er programmert til å bygge relasjoner, fordi vi er født i en sosial verden. Derfor er det viktig at små barn har en tilknytningsperson i barnehagen (Drugli, 2019, s. 55). Relasjonen mellom barnet og tilknytningsperson vil påvirke barnet emosjonelt, kognitivt og for selvutviklingen. Derfor har tilknytningspersonen alltid ansvar for at relasjonen er av god kvalitet. For at den skal være av god kvalitet på tilknytningspersonen gi av sin tid til barnet samtidig som tilknytningspersonen følger med og er sensitivt til barnets verbale og nonverbale

kommunikasjon (Drugli, 2019, s. 61). Det er spesielt viktig at en tilknytningsperson kan bidra til at det emosjonelle utviklingen fortsetter. Hvis et barn har utfordringer med å regulere sine følelser, er tilknytningspersonens oppgave og å ivareta og roe seg ned barnet for å stabilisere situasjonen (Drugli, 2019, s. 59) Hvis tilknytningspersonen ikke er til stede når barnet trenger støtte, kan det påvirke barnet senere i livet. En konsekvens av manglende støtte og anerkjennelse, kan påvirke evnen til selvregulering i samspill med andre.

2.8 Emilie Reggio pedagogikken

Fröbel og Montessoris teorier gikk ut på at rommet er den tredje pedagog i barnehagen som en erkjennelse på at miljøet rundt barna bør være estetisk og pedagogisk. Rommet må ifølge Fröbel og Montessori ha som forutsetning være vakkert for at barna skal få utvikle seg. Dette slik at de kan lære, trives og dannes på en gunstigere måte (Frisch, et.al., 2018, s. 49). Den første pedagogen i barnehagen er barnehagelæreren. Den andre er barna som lærer for hverandre og med hverandre, mens den tredje er miljøet og rommet som er rundt dem. Dette er et av mange argumenter for at rommet og miljøet er viktig for den pedagogiske virksomheten. Hvis rommet er preget av lystig musikk og inspirerende materialer, kan det få oss til å stimulere sansene våre. I andre rom har du lyst til å løpe fordi det er lagt til rette for store flater uten så mange objekter for å hindre veien.

2.8.1 Kroppslighet

Ifølge Sandseter, Hagen & Moser er kroppslig utfoldelse foregår gjennom bevegelse. I den daglige virksomheten kommer barns uttrykk på en lang rekke måter, kanskje mest tydelig i den frie uorganiserte leken (Sandseter, Hagen & Moser, 2017, s. 30). Kroppslighet kan med andre ord være menneskers måte å være på i verden. I følge Merleau Ponty er det bevegelse som gir fundamentet av mening til vårt liv i verden. Det å bevege seg er meningen med livet (Sandseter, Hagen & Moser, 2013, s. 43). Ett eksempel her er kan være når jeg som student kommer inn i klasserommet for å ha forelesning så ser jeg meg rundt og får en varm velkomst fra mine medelever ved at de smiler til meg som jeg oppfatter gjennom øynene mine og min kropp som jeg deretter responderer ved å smile med munnen min tilbake.

Merleau Ponty beskriver det kroppslige og den bevegelse som eksistensiell og helt nødvendig for å ha en levd kropp og for å fortsatt bruke den til å oppdage verden. Både for å “installere” oss inn i den, men også for å utforske den (Sandseter, Hagen & Moser, 2013, s.44).

2.9 Alle teller mer

Alle teller mer er en rapport som er laget av Høgskolen i Vestfold. Denne rapporten legger vekt på evalueringen av hvordan rammeplanen for barnehagens innhold og oppgaver blir innført, brukt og erfart. Særlig etter at barnehagen som institusjon ble flyttet fra barne og familiedepartementet og til kunnskapsdepartementet. Noen av hovedfunnene i rapporten viser til kunstfagenes plass har blitt mindre, fordi det har kommet nye fagområder til det pedagogiske arbeidet i barnehagen (Østrem, Bjar, Føsker, Hogsnes, Jansen & Nordtømme, 2009, s. 26). Videre viser evalueringen av rammeplanen for barnehagens innhold og oppgaver at personale er motivert og engasjert i arbeidet med rammeplanen samtidig som det er store utfordringer med rammeplanen. Intensjonen med rammeplanen ut i praksis er hovedproblemet for pedagogene. Rammeplanen er en veileder på hvordan man kan jobbe med det pedagogiske arbeidet, men det er pedagogene som må tolke det til sin egen forutsetning for den enkeltes barnehage (Østrem, Bjar, Føsker, Hogsnes, Jansen & Nordtømme, 2009, s. 1).

2.10 Barns ordforråd

Det har en stor betydning for barns utvikling at omsorgsgiverne er i stand til å tolke deres atferd ifølge spedbarns forskning (Sjøvik, 2014, s. 131). Det kan blant annet være at barnet viser triste eller glade følelser, da må den voksne anerkjenne barnet ved å enten trøste eller selv vise glede til barnet når barnet er glad.

Barn kan lenge før de er i stand til å bruke ord og setninger, uttrykke seg mening i sosialt samspill ifølge praktisk orientert forskning. Barns vokalisering vil etter hvert gå gradvis over fra babling til meningsbærende talespråk (Sjøvik, 2014, s. 132).

3.0 Metode

På metode språket skiller man mellom to hovedstrategier. Disse kalles kvalitativ og kvantitativ metode (Ringdal, 2013, s. 22) I kvantitativ metode brukes som oftest talldata med mange deltakere, som for eksempel spørreundersøkelser. I kvalitativ metode brukes det ofte intervjuer og observasjoner, som er basert på tekstdata med få personer (Ringdal, 2013, s. 22). Det er heller ikke standardiserte spørsmål, som det er i kvantitativ metode. I denne oppgaven har jeg valgt å bruke en kvalitativ metode. Når man skal innhente informasjon via data er det viktig å forminske belastninger på deltakerne, og dokumentanalyse og litteraturstudie kalles ikke-

påtrengende metoder (Tjora, 2017 s. 182). Denne kvalitative metoden brukes for å innhente informasjon fra data som allerede er publisert. Metoden går ut på å samle data og informasjon fra dokumenter som er relevante for problemstillingen til forskeren (Mehmetoglu, 2004). Her gjelder det å filtrere ut hva slags informasjon man ønsker å hente ut.

3.1 Valg av metode

I den første fasen av bachelorarbeidet hvor jeg skulle lage en mal, hadde jeg skrevet at jeg ville ha intervju som metode. Imidlertid fant jeg fort ut at denne metoden ville ha sine begrensninger. Sorg er et vanskelig tema både for informant og for meg som intervjuer. De gode refleksjonene og den objektiviteten som intervjuer skal ha, så jeg på som svært vanskelig å gjennomføre med tanke på de erfaringene jeg selv har. Av den grunn vil jeg ikke kunne forholde meg som en nøytral part. Mer spesifikt vil jeg bruke metoden dokumentanalyse til min problemstilling som jeg kommer tilbake til i denne metoddelen av min bacheloroppgave. Dokumentstudier er en populær kvalitativ metode som tradisjonelt er mye anvendt i kvalitativ forskning. Dokumentstudier er egentlig en samlebetegnelse for alt av dokumenter man finner tilgjengelig som vanligvis er produsert for andre formål enn forskning (Tjora, 2017, s. 257). Dokumentene kan inndeles i to ulike hovedkategorier. Den første er case spesifikke dokumenter. Det kan for eksempel omhandle årsoppgaver fra en bedrift, eller de kan være informasjon fra nettsider om en kommune (Tjora, 2017, s. 183). Den andre kategorien omhandler de mer generelle dokumentene man benytter seg av i studien. Og det er nettopp denne delen min oppgave tar for seg. De generelle dokumentene kan være politiske dokumenter eller lovverk. Siden jeg har valgt rammeplanen fra 1997 og fra 2017 som datamateriale, inngår disse i den mer generelle delen av dokumentstudier (Tjora, 2017, s. 183). Poenget med datamaterialet man henter ut, er å sette det i en kontekst: Når er de skrevet? Hvem er leseren og for hvilket formål? Disse spørsmålene må man ha i bakhodet når man skal presentere funnene senere i oppgaven (Tjora, 2017, s. 183).

3.2 Datamateriale

Dokumentene jeg valgte å benytte for å danne de kvalitative dataene, er hentet fra rammeplanen fra 1997 og rammeplanen fra 2017. Rammeplanen fra 1997 var ikke mulig å få tak i fysisk form, så jeg brukte internett. Jeg valgte å ikke plukke ut elementer fra alle kapitlene i rammeplanen fra 1997 fordi det hadde vært for omfattende. Rammeplanen fra 2017 var betraktelig mindre og enklere å hente momenter fra. Fordi det var mindre men mer konkret

tekst. Rammeplanen fra 2017 er en mer sammensatt tekst med små detaljer, mens rammeplanen fra 2017 inneholdt mye mindre detaljer. Deretter valgte jeg å kategorisere disse funnene i seks forskjellige kategorier. Det interessante med dette er at de samme kategoriene gikk igjen som jeg la de til i tabellen under. I 1997 lå barnehagen under barne og familiedepartementet fram til 2006 da barnehagen ble flyttet til kunnskapsdepartementet, dette er et viktig moment i mine funn.

3.3 Beskrivelse av gjennomføring

Min metode er avhengig av dokumenter som i hovedsak ikke er direkte skrevet som bruk til forskning som for eksempel lover, forskrifter og dagbøker (Tjora, 2017, s. 182). I første omgang hadde jeg rammeplanen fra 2017 i bokform og rammeplanen fra 1997 tilgjengelig fra nasjonalbiblioteket sine nettsider. I første fase leste jeg grundig igjennom begge rammeplanene og la inn de interessante funnene som var relevant for min problemstilling som handler om sorg, krise og kunstnerisk virksomhet. Deretter satt jeg disse punktene inn i ett dokument for å få oversikt over mine funn. Da dette var gjort, fortsatte jeg å kategorisere mine funn i flere kategorier. kodingene ligger under kategoriene som omhandler blant annet omsorg, sorg, ansvar og lek. Dette er noe jeg kommer tilbake i drøftingsdelen.

3.4 Metodekritikk

Uansett hvilken metode du velger kan det legges noen kritiske tilnærminger. Når jeg som student skal ha dokumentanalyse kan det bli en subjektiv tilnærming til metoden. I og med at det er jeg som student som velger ut de utdragene som jeg selv synes er interessant, men som også er relevant til min problemstilling.

I kvalitative studier vil spørsmål rundt reliabilitet knyttes til om kilden en bruker er troverdig nok eller ikke; hvor mye kan jeg stole på at de kildene jeg har brukt er gode nok? Videre handler validiteten i denne oppgaven om at de kildene jeg har brukt er relevante for den problemstillingen jeg skriver om (Bergsland & Jæger, 2014, s. 80). På hvilke måter kan tegning brukes som en estetisk veiledningsprosess i sorgprosessen hos barn, og hva sier rammeplanen om sorg og krisehåndtering? I min metode har jeg valgt å ta for meg den nyeste utgaven av rammeplanen som ble lansert i 2017 og den tjue år eldre rammeplanen fra 1997. I og med at det er tjue år mellom rammeplanene, øker det også sannsynligheten for interessante funn da utviklingen av samfunnet og endringen av barnehagen har vært stor de siste 20 årene.

Kvalitativ metode blir ofte som Tjora (2017, s. 15) skriver meget intenst og følsomt fordi empirien man benytter, ofte er knyttet opp mot noe svært personlig. Et ledd for å skape den nødvendige distansen mellom meg og empirien, er nettopp å benytte meg av en dokumentstudier. Dette gjør det mindre intenst for meg og informant, da metoden omtales som en *ikke-trengende* metode (Tjora, 2017, s. 15). Et annet moment er at bruk av for eksempel metoden intervju, kunne vært vanskelig å gjennomføre fordi tematikken ofte krever at man må oppheve en taushetsplikt. Dette strider imot det etiske perspektivet når man blant annet er pålagt å ikke si visse opplysninger som kan komme til skade for andre. Dette problemet vil jeg ikke støte på når jeg arbeider med allerede trykte dokumenter, som man gjør i en dokumentanalyse.

3.5 Etiske retningslinjer

Sorg som tema i en bacheloroppgave kan være et krevende tema. Det kan være krevende fordi det er et tema som stort sett alle har opplevd en eller annen gang i livet sitt, og som alle har et forhold til.

I skrivende stund er det en pandemi i verden og unntakstilstand i Norge. Dette fikk konsekvenser for min datainnsamling og veiledning av oppgaven. Bibliotekene og høyskolen ble stengt, som igjen gjorde at veiledning av bacheloroppgaven ble digitalisert og foregikk som videokonferanser over Skype. Videre åpnet Nasjonalbiblioteket sine sider for alle studenter, slik at de fikk tilgang på alle deres bøker. I og med at min høyskole holdt stengt for studenter under hele bachelorperioden, hadde jeg bare mulighet for å skrive oppgaven hjemme i kollektivet.

Siden metoden dokumentstudier er en metode som er såkalt ikke - påtrengende metode, der vi generer empiriske data uten at ikke - forskende deltakere er involvert (Tjora, 2017, s. 182). Dokumentene jeg har valgt å sette søkelys på, er i så måte generelle siden det er rammeplan for gjelder for alle barnehager i landet. Siden jeg har benyttet meg av rammeplaner med mange flere års mellomrom, er det viktig som forsker å ha dette tidsperspektivet i bakhånd når man skal analysere empirien man velger å hente ut.

3.6 Beskriv egen rolle

I et forskningsetisk perspektiv ser jeg at det å benytte meg av dokumentanalyse som en kvalitativ metode, vil gjøre at de kvalitative dataene får en høyere pålitelighet (Tjora, 2017, s. 235). Noe av det viktigste er å være åpen om sin forforståelse og være forberedt på å justere forståelsen underveis i prosessen. (Tjora, 2017, s. 235). Av den grunn er det viktig å redegjøre for egen posisjon og eget engasjement.

Etter å ha gått noen runder fram og tilbake med tanke på valg av metode, ble det mest naturlig å benytte dokumentanalyse siden min oppgave omhandler temaet sorg. Når man skal skrive om noe som er sårt og vanskelig for folk, mener jeg at valg av metode må særlig oppveies med fordeler og ulemper for å oppnå ønsket resultat. Dersom jeg hadde valgt en annen metode som for eksempel krevde et intervju, ville det blitt flere etiske valg som måtte tas for å opprettholde kvalitet og nøytralitet både ved innhenting av data og kvaliteten på det ferdige produktet (Tjora, 2017, s. 84). Siden dokumentene ikke innehar den relasjonelle tilknytningen til meg, unngår jeg at det skapes vennskap, forventninger og forpliktelser mellom datamaterialet og meg (Tjora, 2017, s. 84).

Det å lese og virkelig gå i dybden kan gi meg motivasjon og deretter gjør at jeg jobber bra. Denne kunnskapen vil være nyttig for meg i fremtiden som barnehagelærer.

4.0 Funn og Drøfting

I denne delen skal jeg presentere de funnene jeg fant i rammeplanen fra 2017 og 1997 i lys av teoridelen ovenfor. I tabellene på neste side har jeg kodet mine funn i forskjellige fargekoder. Fargekodene representerer tematikken koden hører til. I tabell 1 er alle kodene og kodegruppene (kategoriene) hentet fra rammeplanen fra 1997, mens i tabell 2 er alle kodene og kodegruppene (kategoriene) hentet fra rammeplanen fra 2017.

Videre i denne delen, har jeg lagt inn delkapitler i lys av kodegruppene. Dette bidrar til en god struktur som gjør det mulig for meg å forankre funnene opp mot teorien.

Rammeplanen (1997) - tabell 1

Sorg	Lek	Ansvar	Omsorg
<p>Barn lærer og forstår verden ved å undersøke de fysiske omgivelsene (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 43).</p> <p>De problematiske sidene ved livet kan bli bearbeidet gjennom humoren (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 56).</p> <p>Humoren får en terapeutisk funksjon (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 56).</p> <p>Tilbaketrekking kan være vanlig atferdsmønstre hos risikobarn (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 51).</p>	<p>Gjennom lek kan barnet bearbeide det som er vanskelig (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 52).</p> <p>Å leke er et mål i seg selv (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 56).</p> <p>I leken uttrykker mennesket sitt innerste (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 56).</p> <p>Barnet ser på leken som en belønning i seg selv (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 54).</p>	<p>Åpenhet og holdningsbearbeiding i personalgruppen (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 51).</p> <p>Skal barnet utvikle et positivt selvbilde, må mennesker som har betydning for det møte det med anerkjennende holdning (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 46).</p> <p>Barnehagen har en etisk forpliktelse til å handle omsorgsfullt (Barne og familiedepartementet, 1997, s.44).</p> <p>Barnehageeier er ansvarlig for opplæring og kompetanseutvikling blant personalet (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 126).</p>	<p>Med omsorg menes alt arbeid knyttet til stell av barn (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 47).</p>

Rammeplanen (2017) tabell 2

Kommunikasjon	Omsorg	Ansvar
<p>Gjennom arbeid med kunst, kultur og kreativitet skal barnehagen bidra til kreativ tenking (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 33).</p> <p>Personalet skal gi barn varierte uttrykk (Kunnskapsdepartementet, 2017, s.28).</p> <p>Personalet skal anerkjenne barnas ulike verbale uttrykk og non verbale uttrykk og støtte språkutvikling (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 19).</p>	<p>Gjennom arbeid med kunst, kultur og kreativitet skal barnehagen bidra til at barna bearbeider inntrykk og følelser (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 33).</p> <p>Barnehagen skal tilpasse det allmenpedagogiske tilbudet etter barnas behov (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 26)</p> <p>Personalet skal sørge for at barn og foreldre får tid og rom til å bli kjent med barn og personalet når de bytter barnegruppe (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 23).</p> <p>Barnehagen skal ivareta barnas behov for omsorg (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 17).</p>	<p>Barnehagen er en forberedelse til aktiv deltakelse i samfunnet og grunnlaget for ett godt liv (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 11).</p> <p>Barnehagen skal vurdere det pedagogiske arbeidet.(Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 25).</p> <p>Barnehagens verdigrunnlag skal formidles i alle deler av barnehagens pedagogiske arbeid (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 11)</p> <p>Personalet skal kjenne til opplysningsplikten til barnevernet, jf. Barnehageloven § 22 (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 12)</p> <p>Pedagogisk leder er gitt ansvaret for å lede det pedagogiske arbeidet, med godt faglig skjønn (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 15)</p>

4.1 Omsorg

"Å sette i gang kreative prosesser i en gruppe innebærer et etisk ansvar fordi bilder og uttrykk kan åpne opp for dypere lag av bevisstheten der affektene er lagret. Veiledningsmetoden må være tilpasset kontekst" (Ødegaard & Demott, 2008, s. 27).

Her er det viktig å være en trygg voksenperson som anerkjenner at vanskelige temaer kan være sårt å snakke om. Av den grunn må bearbeidingen av det vanskelige temaet alltid skje i barnets tempo. For at man skal forstå barnet og barnets behov, må man være en trygg voksenperson som anerkjenner barnet slik det er. Uansett hva et barn har tapt - om det er en bamse, skilte foreldre, omsorgssvikt eller flytting - må den voksne anerkjenne at sorgen kan være like tung for barnet som hos en voksen. På den andre siden har ikke barnet de samme erfaringene med bearbeidelse av sorg som en voksenperson har. Derfor må vi som barnehagelærere gi disse erfaringene til barna ved å for eksempel bruke tegning for å forklare hvordan barnet har det inni seg. Og som ordtaket sier så har barn hundre språk, der tegning er en av dem. Som skrevet i teorikapittelet har barn i barnehagealder som oftest mindre vokabular enn voksne, dette gjør at tegning kan være en måte på å kommunisere på. I tegneprosessen kan man også bli så oppslukt i det man driver med at omverdenen forsvinner og man kommer i en flytsone. Psykologiprofessoren Csikszentmihalyi mener at når barna leker kan de være i en flytsone. Det innebærer at de konsentrerer seg kun om leken, aktiviteten er krevende og de må ha spesifikke ferdigheter, de føler at de har kontroll og aktiviteten er en belønning og et mål. Denne tilstanden er veldig god for læring og for fantasering, og det er viktig at barna ikke blir avbrutt for ofte i en slik tilstand (Öhman, 2012, s. 163). I rammeplanen fra 97 inneholdt kategorien omsorg det at de voksne spiller på empatien til barna. Dette er også viktig for å anerkjenne ved tegning og den opplevelse med tegning. Som sagt tidligere lærer barna med kroppen.

Innenfor kodegruppen omsorg har jeg hentet ut følgende kode: "Gjennom arbeid med kunst, kultur og kreativitet skal barnehagen bidra til at barna bearbeider inntrykk og følelser" (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 33). Dette samsvarer på mange måter hvordan personalet i barnehagen bør legge til rette for anerkjennelse og for utfoldelse av sorgbearbeiding. I rammeplanen fra 1997 understøtter ikke denne koden følgende påstand under samme kategori. "Med omsorg menes alt arbeid knyttet til stell av barn" (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 47). Denne synsvinkelen fra 1997 kan tolkes som at stell av barn ved for eksempel bleieskift er den eneste måte å vise omsorg på.

Januar 2020 hadde vi en temauke i regi av DMMH som gjorde inntrykk på meg. Temaet handlet om de sårbare barn og hvordan vi kunne fange dette opp i en travel barnehagehverdag. På en av disse dagene hadde vi besøk av barnevernsbarn som hadde opplevd omsorgssvikt og de fortalte om sine erfaringer i barnehagen. Det som var spesielt viktig for dem at vi ikke skulle kaste tegningene som barna hadde tegnet. Fordi ofte er det mye symbolikk i tegninger som bør fanges opp. Ett eksempel her er et barnevernsbarn som fortalte at hun hadde tegnet et monster som kikket ut i soverommet mens huns sov flere ganger, som et skrik for at det skulle fanges opp. Dette er et eksempel på at de barnehageansatte må være våkne for at disse monstrene kan fungere som et symbol på noe alvorlig, og som må fanges opp før det er for seint. Innenfor kodegruppen "lek", har jeg hentet ut følgende kode: "I leken uttrykker mennesket sitt innerste" (Barne og familiedepartementet, 1997, s. 56). Det samsvarer på mange måter barnas evne til å bruke andre kommunikasjonskanaler enn den tradisjonelle verbale kommunikasjonen. I rammeplanen fra 2017 understøtter denne koden følgende påstand: "Gjennom arbeid med kunst, kultur og kreativitet skal barnehagen bidra til kreativ tenking" (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 33). Denne koden ligger under temaet kommunikasjon.

I den krisepedagogiske modellen til Raundalen og Shultz (2018, s. 41), kan det være enkelte faser som er bedre egnet til å bruke tegning som hjelpemiddel enn andre faser. Det jeg selv har kommet fram til som mest naturlig er uttrykksfasen, og omhandler hvordan pedagogen kan legge til rette for gode samtaler. Med tegning kan barnet få uttrykke seg over det som skjedde uten bruk av muntlig verbal kommunikasjon. Dette hjelper barnet å utfolde sine tanker og følelser på sin måte.

I rammeplanen fra 1997 er ordet sorg nevnt kun én gang. Som en motsetning til glede og humor, står sorg og sorgreaksjoner. i underkapittelet som omhandler humør.

Barn kan bli utsatt for hendelser som rammer dem dypt følelsesmessig og gir dem sorg opplevelser som kan være vanskelig å bære». Nettopp da trenger de særlig den voksnes varme og oppmerksomhet i hverdagslivet i barnehagen (Rammeplanen, 97, s.57).

I rammeplanen fra 2017 er ikke ordet sorg nevnt. Samtidig står det mer generelt rundt tematikken enn det gjør i den gamle rammeplanen. Rammeplanen i 2017 baserer seg i større grad på egen tolkning i lys av barnehagelærerens skjønn til å bestemme hvordan man skal håndtere en slik krise og rollefordelingen til de forskjellige fagområdene i samarbeid med personalgruppen. Et eksempel på dette er "Gjennom arbeid med kunst, kultur og kreativitet skal barnehagen bidra til at barna bearbeider inntrykk og følelser" (Kunnskapsdepartementet, 2017,

33). På den ene siden er det argument for at man skal ha en lærende organisasjon og lære hvordan man kan bruke fagområdene på forskjellige måter. Dette kan ses i lys av at barnehagen nå ligger under kunnskapsdepartementet i motsetning til da rammeplanen i 1997 kom ut. På den tida var barnehagen under barne- og familiedepartementet. Samtidig som kunnskap, og det å være en lærende organisasjon er relevant i det samfunnet vi lever i, kan det også være til dels hemmende for flere av barnehagens kjerneverdier (som for eksempel omsorg).

I rammeplanen fra 1997 står ordet sorg under undertittelen det mer positive begrepet humor. Dette er nokså motstridende mot for hva som står i rammeplanen fra 2017 der synonymer og begreper som er innom det samme teamet ligger under de fleste fagområder på en mer generell måte.

4.3 Ansvar

En av kategoriene i mine funn var ansvar. Når et tap eller sorg skjer på en avdeling er det styrer av barnehagen som har hovedansvaret for koordinering og hva som skal skje videre. I hverdagen er det barnehagelæreren som har det pedagogiske ansvaret. Barnehagelæreren er den som er nærmest barnet og som innehar de nærmeste relasjonene med barnet. Hvorfor er det da styreren som har ansvar når et barn opplever sorg? Ved at ledelsesfunksjonene blir delt opp i fire deler, kan man se at det kan bli byråkratisk, noe som kan føre til at enkeltindividets beste ikke blir fullt ut ivaretatt og sorgprosessen hos barnet tar lengre tid (Gotvassli, 2013, s.65). I barnehagen så er styrer eller enhetsleder ansvar for at kriseplaner justert og satt på plass. Men er kriseplaner gode nok for at man er rustet? En idé som kan være ideelt er at hvert barn har en kriseplan. På den ene siden kan det gi trygghet både for foreldre hvis det skjer noe og for barnehagen slik at man vet hva som skjer hvis en opplever noe som kan være ubehagelig. På den andre siden kan det være vanskelig å vite hvordan barnet reagerer hvis det ikke har skjedd før

I ett av funnene mine skal barnehagen være en helsefremmende arena. Det å være en helsefremmende arena handler om å forebygge og å legge til rette for mestringsstrategier. Når barna begynner i barnehagen, skal det være en ansatt i personalgruppen som har et ekstra ansvar for å vie sin oppmerksomhet til det enkelte barnet. Denne personen kalles en tilknytningsperson (Drugli, 2019, s.55). En tilknytningsperson er en forutsetning for mestringsstrategier. Det å ha minst én å stole på i barnehagen gir muligheter for å klare seg. Et annet interessant funn er at

humor er noe positivt for å komme seg over en krise. Det å bruke humor for å ufarliggjøre situasjonen en befinner seg i. Det å le mens man har det som verst kan utløse spenninger som ligger i kroppen (Sjøvik, 2014, s.328).

I kunst, kultur og kreativitet skal man kunne bruke disse fagene til å uttrykke følelser og ord. Dette er også en av mestringsstrategiene som er nevnt under resiliens. Ofte er det lettere å komme seg gjennom noe tungt ved å bruke kreativiteten og fantasere seg bort fra de virkelige. Det er de individuelle ferdighetene til barnet som setter forutsetninger for dette. Et ordtak som ofte går igjen er at barn har hundre språk, og dette er ett av dem.

4.4 Kommunikasjon

Verbal kommunikasjon handler om det muntlige språket som kommer ut av munnen vår med ord og setninger. Det har en stor betydning for barns utvikling at omsorgsgiverne er i stand til å tolke deres atferd ifølge spedbarns forskning (Sjøvik, 2014, s. 131). Det kan blant annet være at barnet viser triste eller glade følelser. I slike situasjoner må den voksne anerkjenne barnet ved enten å trøste eller selv vise glede til barnet når barnet er glad. Dette kan knyttes opp mot koden: Personalet skal gi barn varierte uttrykk (Kunnskapsdepartementet, 2017, s.28).

Barn kan lenge før de er i stand til å bruke ord og setninger, uttrykke mening i sosialt samspill ifølge praktisk orientert forskning. Barns vokalisering vil etter hvert gå gradvis over fra babling til meningsbærende talespråk (Sjøvik, 2014, s.132). I min kodegruppe kommunikasjon vil jeg trekke inn koden; Personalet skal anerkjenne barnas ulike verbale uttrykk og nonverbale uttrykk og støtte språkutvikling (Kunnskapsdepartementet, 2017, s.19).

Ved helsestasjoner, politiavhør og i familierapi, er det vanlig at tegnesaker ligger tilgjengelig for barn. Mange assosierer dette med tidsfordriv for barnet, mens fra et pedagogisk perspektiv, kan tegning bidra til kreativ tenking. Dette støttes opp under min neste kode; Gjennom arbeid med kunst, kultur og kreativitet skal barnehagen bidra til kreativ tenking (Kunnskapsdepartementet, 2017, s.33). I temaer som kan være vanskelig å uttrykke verbalt, kan det å tegne sine egne følelser være enklere for barnet å få ytret sine følelser og refleksjoner. Det å være åpen og ha evnen til å lytte, samtidig som man kan sette seg inn i andres opplevelsesverden, er tegn på en anerkjennende relasjon. noen nøkkelbegrep som vi finner i anerkjennende kommunikasjon er, lytting, forståelse, aksept, toleranse og bekreftelse

(Holmsen, 2004, s. 34). Dette vil danne grunnlaget for den videre kommunikasjon med små barn.

Ut ifra det jeg har lest fra rammeplanen og de kodene jeg har valgt ut så blir det satt søkelys på barn som ikke har det så bra, men allikevel kommer ikke begrepet sorg tydelig nok frem. Barnehagelæreren har et samfunnsmandat som tilsier at det er forventet noe av oss. For at vi skal kunne gjøre det er vi avhengig av klare retningslinjer, gode planer, og en holdningsendring som gjør at det er mindre tabubelagt for å snakke om temaet. Dette gjelder både kommunikasjonen mellom ansatte og for foreldre og ikke minst barna. det er de vi er på jobb for.

5.0 Avslutning

Denne oppgaven har vært krevende å fullføre fordi det har vært unntakstilstand i landet. Et resultat av dette var at tilgangen til biblioteker til min dokumentanalyse har blitt begrenset. For å løse dette måtte jeg derfor bruke det jeg hadde av bøker i egen husstand og bøker som ble bestilt på nett. Dette er som sagt et lite fagfelt, men som jeg selv har syntes har vært utrolig spennende fordi jeg synes det er nødvendig med kunnskap og trygghet i barnehagen om dette. Jeg selv har hatt meget begrenset om dette temaet i utdanningsforløpet, og synes at dette har vært svært interessant. Man blir kanskje ikke i bedre humør av å tegne men, det kan være godt å ha et annet medium for å uttrykke seg i for det som er vanskelig å snakke om. Det jeg har gjort har konsekvenser for min problemstilling, fordi jeg i løpet av denne perioden har innsett hvor utrolig viktig denne kompetansen er for barn i sorg og krise. Barn opplever sorgprosesser forskjellig. Dette gjennom både verbal og non-verbal kommunikasjon. I lek og kunstfaglige aktiviteter blant barn, kan det i mange tilfeller være vanskelig for barnehageansatte å forstå hva barnet egentlig forteller deg. Dette kan ha sin årsak i at personalet/ansatte ikke har god nok kompetanse på dette spesifikke tema. Det er derfor av stor viktighet at ansatte som ikke har innsikt på aktuelt fagområde og/eller ønsker mer kunnskap om kunstfaglig uttrykk og kommunikasjon hos barn, bør gis en slik kompetanseheving. Dette i form av kurs, aktuelle fagbøker eller som etterutdanning. En slik kompetanse/læring vil styrke barnehagens profesjonalitet, samt sikre at ansatte opplever seg forberedt i sorg- og krisesituasjoner. Jeg er meget sikker på at ulike sorg- og krisesituasjoner kommer til å oppstå i løpet av min yrkesutøvelse som barnehagelærer.

Det jeg vet sikkert etter å ha skrevet denne bacheloroppgaven, er at jeg ikke er ferdig utlært om temaet og at jeg kan lære mer om dette temaet. Både fordi det er interessant og fordi det er nødvendig. Sorg er et vanskelig tema både for barn og for de ansatte. Et begrep som jeg selv synes har vært viktig i denne oppgaven er resiliens. Hvilke mestringsstrategier er det barnet har for å komme seg igjennom en krise? Et av momentene der var kunstfagene. Det å kunne uttrykke seg gjennom tegninger ved å bearbeide følelser, uttrykk, inntrykk og situasjoner er viktig.

6.0 Litteraturliste

- Barne og familiedepartementet. (1997) *Rammeplanen*. Hentet fra Nasjonalbiblioteket <https://www.nb.no/nbsok/nb/eb2b9a82f02fd128ffdc37f04fac0449?lang=no#55>
- Bergland, M & Jæger, H *Bacheloroppgaven*. Bergsland, M. & Jæger, H. (red.) (2014). *Bacheloroppgaven i barnehagelærerutdanningen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Bratterud, Å. & Emilsen, K. (2013). *Dørstokkmila*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Drugli, M. B., & Lekhal, R. (2019). *Livsmestring og psykisk helse*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Edvardson, G. (1987). *Barn i sorg, barn i krise*. Oslo. Kolibri. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017052407121
- Glaser V., Størkelsen I. & Drugli M. (2014). *Utvikling, lek og læring i barnehagen*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS
- Gotvassli, K.A. (2013). *Boka om ledelse i barnehagen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grüber, M, A. (manusforfatter), H, Guldriksen. (regissør). (2020). 2. *Virus-spesial* [Episode fra tv-serie]., Ferslev, I. E. B. (produsent). *Bamselegen* hentet fra <https://tv.nrk.no/serie/bamselegen/sesong/2/episode/2/avspiller>
- Haabesland A. & Vavik R. (2010). *Kunst og håndverk – hva og hvorfor*. Bergen: fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS
- Holmsen, M. (2004). *Samtalebilder og tegninger - en vei til kommunikasjon med barn i vanskelige livssituasjoner*. Oslo. Cappelen Damm. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011070505017
- Mehmetoglu, M. (2004). *Kvalitativ metode for merkanthile fag*. Bergen: Fagbokforlaget
- Moe, J. (2018). *Materialer, form og rom - inne og ute*. Frisch, N. S., Letnes, M.-A. & Moe, J. (red.) (2018). *Boka om kunst og håndverk i barnehagen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moser, T. *Barns kroppslighet som en del av barnehagens helhetlige dannelsesoppdrag*. Hagen, T. L. & Moser, T(Red.). (2017). *Barnas barnehage 3. Kroppslighet i barnehagen. Pedagogisk arbeid med kropp, bevegelse og helse*. (2.utg). Gyldendal Akademisk: Oslo.
- NOU 2012:14 (2012) *Rapport fra 22.juli kommisjonen*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/bb3dc76229c64735b4f6eb4dbfcdbe8/nou/pdfs/nou201220120014000dddpdfs.pdf>
- Öhman M. (2012). *Det viktigste er å få leke*. Grønland, Oslo: Pedagogisk forum

- Ringdal, K. (2013). *Enhet og Mangfold*. Bergen: Vigmostad & Bjørke AS.
- Samuelson, Arne Marius. 2003. *Formidling av kunst til barn og unge*. Oslo:
Universitetsforlaget
- Schultz J.-H. & Raundalen, M. (2018). *Krisepedagogikk*. Oslo: Universitetsforlaget
- Sjøvik, P. *Samspill og samspillsvansker*. Sjøvik, P. (red.) (2014). *En barnehage for alle. Spesialpedagogikk i barnehagelærerutdanningen*. (3. utgave). Oslo: Universitetsforlaget.
- Gunnestad, A. *Resiliens som tilnærming i arbeid med barn som trenger særskilt hjelp*. Sjøvik, P. (red.) (2014). *En barnehage for alle. Spesialpedagogikk i barnehagelærerutdanningen*. (3. utgave). Oslo: Universitetsforlaget.
- Skagen, K., (2019). John Dewey. Store norske leksikon Hentet 10. mai 2020 fra https://snl.no/John_Dewey
- Svendsen, Lars Fredrik Håndler. (2019). semiotikk. I Store norske leksikon. Hentet 21. april 2020 fra <https://snl.no/semiotikk>
- Tjora, A. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Utdanningsdirektoratet (12.2015). *Alvorlige hendelser i barnehager og utdanningsinstitusjoner. Veiledning i beredskapsplanlegging*. Hentet fra <https://www.udir.no/globalassets/filer/laringsmiljo/veileder-i-beredskap-alvorlige-skolehendelser-bokmaal.pdf>
- Utdanningsdirektoratet. (2017). *Rammeplanen*. Hentet fra <https://www.udir.no/globalassets/filer/barnehage/rammeplan/rammeplan-for-barnehagen-bokmal2017.pdf>
- Wilson, Stephen: "Sigmund Freud". Utg. Damm. Oslo. 2002. hentet 21. april 2020 fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013110808069
- Wirgenes, Paul Erik: "Vil du trøste meg, Gud?". Oslo: IKO-forlag. 2000 fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013070205000
- Ødegaard, A, J & DeMott, M. A. M. (2008). *Estetisk veiledning – Dialog gjennom kunstuttrykk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Østrem, S., Bjar, H., Føsker, L. R., Hogsnes, H. D., Jansen, T. T., Nordtømme, S./Høgskolen i Vestfold. (2009). *Alle teller mer. En evaluering av hvordan Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver blir innført, brukt og erfart*. (Rapport 1/2009). hentet fra: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/rammeplanen/evaluering-av-rammeplanen.pdf>

7.0 Litteraturliste for illustrasjoner

Frisch, N. S., Letnes, M.-A. & Moe, J. (red.) (2018). *Boka om kunst og håndverk i barnehagen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Holmsen, M(forfatter). & Midthun K., E.(illustratør) (2010). *Samtalebilder. Et kommunikasjonsverktøy*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag, 2010.

8.0 Vedlegg, Grafer, rapport

Utdanningsdirektoratet (12. 2015). Hentet fra
<https://www.udir.no/globalassets/filer/laringsmiljo/veileder-i-beredskap-alvorlige-skolehendelser-bokmaal.pdf>